

Dordrecht

Cultuurstad door de eeuwen heen

Essay Dordtologie
Guido Jochems, april 2013

Dordrecht Cultuurstad

Als relatief nieuwe cultuurstad in Dordrecht (nu een jaar in dienst) verbaas ik me nog steeds over hoeveel deze stad te bieden heeft. Vooral op cultuurhistorisch gebied is er een rijkdom die mij - voordat ik hier als forens zou gaan werken - volstrekt onbekend was. Dordrecht schijnt meer dan duizend monumenten te tellen: dat zijn Italiaanse aantallen! Dat van die onbekendheid hoor je vaker, er valt nog een hoop te vertellen en te verkopen aan de buitenwacht. Niet voor niets wordt Dordrecht wel eens 'het best bewaarde geheim' genoemd.

Het monumentale decor van de binnenstad veronderstelt een rijk verleden. Dankzij de cursus Dordtologie heeft dit verleden voor mij een grondige kleuring en inhoud gekregen. Dat is waardevolle bagage want de betekenis van Dordrecht als cultuurstad anno 2013 is in belangrijke mate gebouwd op cultuurhistorie, niet voor niets één van de twee speerpunten in de huidige cultuurnota. Het belang van een historische binnenstad wordt ook benadrukt door Gerard Marlet in zijn boek *De aantrekkelijk stad*.

Dordrecht is niet alleen een historische stad maar ook een echte cultuurstad. Het Dordrechts Museum, onlangs verbouwd en uitgebreid, bezit een prachtige collectie schilderijen van oud-Hollandse Meesters. Schouwburg Kunstmin, volgend jaar weer open na een verbouwing, geldt als één van de fraaiste creaties van architect Sybold van Ravestein. Ook het Nationaal Onderwijsmuseum is gehuisvest in een markant gebouw van Van Ravestein. Een ander mooi voorbeeld van hedendaags hergebruik van erfgoed is het Energiehuis. Deze voormalige energiecentrale op de Stadswerven is schitterend verbouwd en doet nu dienst als Huis voor de Podiumkunsten; een cultuurtempel van formaat waar concerten, voorstellingen, horeca en kunsteducatie een plek hebben.

Ik heb het getroffen om in deze stad te werken met cultuur als beleidsterrein. Als afgestudeerd historicus is het voor mij aangenaam vertoeven in de oudste stad van Holland. Het is me dan ook een genoegen om in het bondige bestek van dit essay in vogelvlucht te laten zien hoe Dordrecht zich door de eeuwen heen als cultuurstad heeft laten kennen.

Dordtse Gouden Eeuw: de Grote Kerk en Nieuwkerk

De periode 1350-1450 wordt wel Dordrechts Gouden Eeuw genoemd. De stad bekleedt dan een centrale plaats in het Baljuwschap Zuid-Holland (een rechtsgebied in het zuidelijk deel van Zuid-Holland en het noorden van Noord-Brabant). In deze periode is de Grote Kerk gebouwd. Omstreeks 1470 zag de Grote Kerk er in grote lijnen hetzelfde uit als vandaag de dag. Het is een kruisbasiliek in Brabants-gotische stijl met een onvoltooide toren. Het oorspronkelijke plan was de toren te voorzien van een achtkantige verdieping en een spits waarmee hij meer dan honderd meter hoog zou worden. De scheefstand was in de middeleeuwen de voornaamste reden waarom dat plan niet uitgevoerd werd. In plaats daarvan staan er vier wijzerklokken op de toren, elk in een eigen stenen paneel. De Grote Kerk heeft een voorganger in romaanse stijl gehad waarvan de fundamenten bij opgravingwerkzaamheden onder het huidige gebouw zijn gevonden.

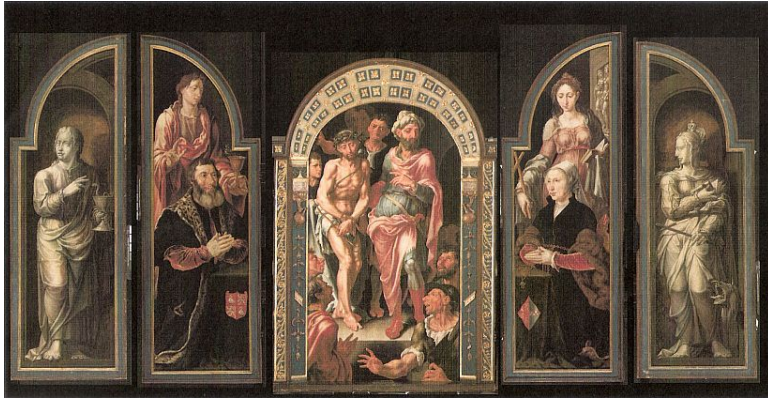
Overigens is de Grote Kerk niet de oudste kerk van Dordrecht. Al in de twaalfde eeuw werd de Nieuwkerk (een frappante naam als oudste kerk) gebouwd. In de Dordtse Gouden Eeuw - rond 1420 - onderging de Nieuwkerk een forse uitbreiding. Het werd een zogenaamde hallenkerk; een kerk met meerdere beuken, waarvan de zijbeuken ongeveer even hoog en soms ook even breed zijn als de middenbeuk.

Zestiende eeuw: reformatie

De reformatie is de belangrijkste historische ontwikkeling in de Nederlanden van de zestiende eeuw. Het is niet alleen van blijvende religieuze betekenis geweest, maar leidde ook tot de Nederlandse opstand. In dat verband kan het jaar 1572 hier niet onvermeld blijven, het jaar van de Eerste Vrije Statenvergadering in het Hof. Hier kozen de Hollandse steden die zich dat jaar aan het Spaanse gezag hadden onttrokken Willem van Oranje tot stadhouder. Daarmee werd de grondslag gelegd voor de onafhankelijke Republiek der Verenigde Nederlanden, geregeerd door de Staten-Generaal.

Het begin van de reformatie in Europa wordt meestal gemarkeerd met het jaartal 1517, het jaar waarin de augustijner monnik Martin Luther (1483 - 1546) zijn kritiek op de Rooms-katholieke Kerk in 95 stellingen aan de deur van de slotkerk in Wittenberg vastspijkerde. Wat volgde was een hevige discussie binnen de Kerk, die eindigde in de excommunicatie van Luther in 1520, als afschrikwekkend voorbeeld voor andere critici. De reformatie kreeg als eerste voet aan de grond in het Zuiden van de Nederlanden. Pas tijdens de opstand tegen Filips II verschoof het zwaartepunt van Vlaanderen naar Holland, met name door de val van Den Briel in 1572.

Wat valt er te zeggen over de culturele wapenfeiten van de reformatie? Bekend is in ieder geval dat het met de vernielingen van (katholiek) cultureel erfgoed tijdens de Beeldenstorm in 1566 reuze meeviel in Dordrecht. Kennelijk konden de opstandige Dordtenaren het niet over hun hart verkrijgen om de rijkelijk versierde Grote Kerk en de Augustijnenkerk geweld aan te doen? Of deze milde houding nu werd ingegeven door cultureel besef of pragmatische overwegingen, feit is dat in juli 1572 de eerste hervormde kerkdienst in de Augustijnenkerk werd belegd. Zou daar toen nog het indrukwekkend altaarstuk hebben gehangen dat nu in een Pools museum te hangt?

Het herontdekte altaarstuk dat in een Pools museum hangt

Zeventiende eeuw: Dordtse meesters

De drie 'Dordtse tenoren' van de 17^e eeuwse schilderkunst zijn de Hollandse meesters Aelbert Cuyp, Nicolaes Maes en Ferdinand Bol, alle drie geboren in Dordrecht.

Aelbert Cuyp (1620-1691) ontwikkelde na 1650 zijn eigen, rijke stijl. Hij schilderde vooral landschappen en werd beroemd door het gebruik van opvallend rijke kleurenpaletten die vooral goed naar voren kwamen tijdens de riviergezichten die hij schilderde. Van zijn vader en leermeester, de landschapsschilder Jacob Gerritsz. Cuyp, erfde Aelbert Cuyp de liefde voor dieren, die veel van zijn landschappen bevolken. Kort na 1650 ontwikkelde Cuyp zijn eigen stijl: Hollandse, maar ook exotische, op Italië geïnspireerde landschappen, riviergezichten, zee- en ruitstukken. Cuyp is nooit in Italië geweest, maar toch hebben zijn schilderijen een zuidelijke, zonnige sfeer. Zijn landschappen zijn vaak wat wazig en stemmig. Aelbert Cuyp bekleedde diverse bestuurlijke en kerkelijke functies en behoorde tot de gegoede burgerij van zijn woonplaats Dordrecht.

Nicolaes Maes (1634-1693) was een van Rembrandts meest talentvolle leerlingen. Hij kwam op ongeveer 15-jarige leeftijd uit Dordrecht naar Amsterdam om bij de grote schilder in de leer te gaan. Maes schilderde tot ongeveer 1660 vooral genretafereken in de stijl van Rembrandt, met veel licht-donkercontrasten en warme kleuren. Daarna schakelde Maes over op het schilderen van portretten. Daarmee had hij veel succes, hij werd een veelgevraagd en zeer productief schilder van het barokke staatsieportret. Van 1653 tot 1673 woonde Maes weer in Dordrecht. Daarna keerde hij terug naar Amsterdam, waar hij de laatste twintig jaar van zijn leven doorbracht

Ferdinand Bol (1616-1680) groeide op in Dordrecht en vertrok later naar Amsterdam waar hij een tijdje in Rembrandts atelier werkte. Bol schilderde vooral portretten en historiestukken. In het begin werkte hij op de manier van Rembrandt, in sobere tinten en sterke licht-donkercontrasten. Na 1650 schakelde hij over op een meer kleurrijke en elegante stijl. Bol kreeg veel opdrachten, onder meer voor het Amsterdamse stadhuis en de Admiraliteit.

Achttiende eeuw: genootschappen

Binnen Holland werd Dordrecht vanaf de 18e eeuw overvleugeld door Rotterdam. De opkomende burgerij stelt zich steeds mondiger op en richt zich tegen de aristocratie en de stadhouder. Het is de tijd van het patriottisme, een politieke stroming die werd geïnspireerd door moderne verlichtingsidealen rond 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. In 1781 riep de Overijsselse patriot Joan Derk van der Capellen tot den Pol in het pamflet *Aan het Volk van Nederland* op tot burgerbewapening om de vrijheid te verdedigen. Deze oproep had het eerst effect in Dordrecht: hier werd in 1783 het eerste patriottistische exercitiegenootschap De Vrijheid opgericht. Al snel kwamen er ook elders in de Republiek zulke genootschappen tot stand.

Dordrecht liep niet alleen voorop in moderne politieke ontwikkelingen, in de achttiende eeuw werd ook het oudste nog bestaande teekengenootschap van Nederland opgericht. Teekengenootschap Pictura ontstond in 1774 en is nog steeds actief. Tal van kunstenaars uit Dordrecht en van daarbuiten zijn lid geweest van Pictura.

Negentiende eeuw: fraaie monumenten

Eind negentiende eeuw was het verenigingsleven in Dordrecht heel levendig. Zo was er een Vereniging tot Verfraaiing van Dordrecht. Vanuit deze vereniging ontving de gemeente Dordrecht in 1895 een gietijzeren fontein. Deze fontein is nu te bewonderen aan het Beverwijksplein, waar ik elke dag langsloop op weg naar het station.

Het treinstation zelf is ook een monument uit de negentiende eeuw. Het stationsgebouw is gebouwd in opdracht van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij op het traject Rotterdam – Antwerpen. Het van 1871-1872 daterende station heeft de stilistische kenmerken van de voor veel stationsgebouwen uit die tijd gangbare Rondbogenstijl. De diverse bouwdelen staan onder zadel- en schilddaken, die oorspronkelijk waren gedekt met zinken roeven. De gevels zijn opgetrokken in schone baksteen en worden verlevendigd door accenten van gepleisterde baksteen en grijze hardsteen. Het interieur van het stationsgebouw is voor een deel in de oorspronkelijke staat bewaard gebleven. De hal is breed, maar ondiep en wordt voorzien van daglicht door de twee keer negen gevelopeningen in de voorgevel.

Tot besluit: Dordrecht, die prachtige plek

We schrijven 1902 als de Franse schrijver Marcel Proust (1870-1922) incheckt bij het chique hotel Bellevue in Dordrecht. Zijn liefde voor Vermeer en andere Hollandse meesters voerde hem langs meerdere steden in de Lage Landen. Een andere, meer prozaïsche reden voor deze trip was zijn reisgezel, een zekere Bertrand de Fénelon. Voor deze Parijzenaar koesterde Proust amoreuze gevoelens. Dat gevoel was kennelijk niet wederzijds, na een gezamenlijk verblijf in Amsterdam neemt De Fénelon op 20 oktober 1902 de trein terug naar Parijs. Proust reist daarna alleen naar Dordrecht en dicht daar: 'Dordrecht, die prachtige plek / Graf / van mijn gekoesterde illusies.' In het Frans klinkt dat natuurlijk nog mooier, daarom wil ik dit essay graag in stijl eindigen met deze poëtische ode aan Dordrecht.

Dordrecht

Ton ciel toujours un peu
bleu

Le matin souvent un peu
pleut

Dordrecht endroit si beau
Tombeau
De mes illusions chéries

Quand j'essaye à dessiner
Tes canaux, tes toits, ton clocher
Je me sens comme aimer
Des patries

Maïs le soleil et les cloches
Ont bien vite resséché
Pour la grand-messe et les brioches
Ton luisant clocher

Ton ciel bleu
Souvent pleut
Maïs dessous toujours un peu
Reste bleu.

